

ПОЧАТОК БУДІВНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В 1992-1993 РР.: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті розглядається вплив внутрішньополітичних чинників на військове будівництво в Російській федерації в 1992-1993 рр. На першому етапі ініціатива реформування армії належала Верховній Раді РФ. Було прийнято ряд важливих законів, спрямованих на демократизацію процесів реформування ЗС. Протилежним був підхід президента Б.М. Єльцина, який тяжів до вирішення проблем військового будівництва за рахунок коштів самих ЗС. Влада і суспільство не спромоглися дійти єдності стосовно перетворень у військовій галузі.

Ключові слова: Російська Федерація, військове будівництво, Верховна Рада РФ, реформування армії, Збройні Сили, демократизація, президент Б.М. Єльцин.

В статье рассматривается влияние внутриполитических факторов на военное строительство в Российской Федерации в 1992-1993 гг. На первом этапе инициатива реформирования армии принадлежала Верховному Совету РФ. Было принято ряд важных законов, направленных на демократизацию процессов реформирования ВС. Противоположным был подход президента Б.М. Ельцина, который склонялся к решению проблем военного строительства средствами самих ВС. Власть и общество не смогли прийти к единству относительно преобразований в военной отрасли.

Ключевые слова: Российская Федерация, военное строительство, Верховный Совет РФ, реформирование армии, Вооруженные Силы, демократизация, президент Б.М. Ельцин.

In the article influence of internal political factors on military construction in the Russian Federation in 1992-1993 is considered. At the first stage the initiative of reforming of army belonged to the Supreme Soviet of the Russian Federation. It was accepted a number of the important laws directed on democratization of processes of reforming AF. The approach of president B.M. Eltsin that was declined to the decision of problems of military construction by means AF was opposite. The authority and a society could not come to unity concerning transformations to military branch.

Key words: the Russian Federation, military construction, the Supreme Soviet of the Russian Federation, reforming of army, Armed forces, democratization, president B.M. Eltsin.

З точки зору визначення результатів проведення суспільних реформ у кризових умовах дослідження військової реформи в Російській федерації (РФ) досить важливе. Співставлення Російського варіанта трансформації Збройних Сил ЗС з українським дозволить уникнути ряду негативних моментів, які проявились під час перебудови армії Росії. Тим паче, що і російська і українська нові армії вийшли із радянських Збройних Сил.

Питання про вплив соціальних і політичних чинників на розвиток Збройних Сил РФ в 1992-1993 рр., незважаючи на його наочність, практично не вивчений у літературі. В історіографії присутня констатація фактів зв'язку воєнної політики Росії на даному етапі із соціальними аспектами, але конкретний механізм його не розглядався. Метою роботи автор ставить дослідження внутрішньополітичних чинників на військове будівництво в РФ 1992-1993 рр.

Коли конституювалась СНД, серед російських політиків, поряд із бажанням зберегти єдині збройні сили, почало з'являтися розуміння необхідності прийняття конкретних планів створення власної національної армії. Тим більш, що в армії поширились масові заяви офіцерів, особливо молодшої ланки, про звільнення зі служби. У ЗС допустимою і природною вважалась кадрова втрата в межах 4-6 %. Це крім офіцерів, які звільнялись у запас за вислугою років. Але у 1992 р. цей показник у деяких видах ЗС наблизився до 20 %, що приблизно рівнялось випуску усіх військових училищ взятих разом [1]. Так, тільки молодих офіцерів у віку до 30 років загалом скоротилось 35 тисяч чоловік [2]. Склалась така ситуація, що в деяких частинах, де не вистачало командирів взводів, командуючий Сухопутними військами призначив на ці посади сержантів строкової служби [3].

Таке становище стало результатом тих чисельних негараздів, які охопили армію. За результатами опитувань, проведених Центром воєнно-соціологічних, психологічних і правових досліджень ЗС в березні 1992 р. у Московському гарнізоні, 10 % офіцерів змушені підробляти у вільний від роботи час. На запитання, наскільки б вистачило грошового утримання голови сім'ї, якби його витратити на все, що необхідно для життя, тільки 1 % заявив про можливість протриматись весь місяць, а в 60 % кошти скінчились в кінці першого тижня. На периферії ситуація була ще гіршою, бо в деяких частинах офіцери і прапорщики не отримували грошового утримання по два – три місяці [4]. Тобто ситуація в ЗС вимагала рішучих дій. Фактично перша програма реформування власне російських ЗС з'явилась в указі президента РФ «Про створення Збройних Сил Російської Федерації» від 7 травня 1992 р. [5]. В ньому були визначені принципи будівництва армії: підконтрольність органам державної влади, співвідношення структури і чисельності ЗС, їх відповідність концепції безпеки Росії, багатонаціональність кадрової армії, яка комплектується на основі поєднання військової служби з призову до військової служби за контрактом і поступовий перехід, через скорочення чисельності ЗС сьогодення, до професійної армії.

На час появи указу в російському суспільстві вже склались певні побажання щодо сутності і форми нової армії. В засобах масової інформації (ЗМІ) продовжувалась дискусія з цього приводу. Особливу активність проявляв депутатський корпус Росії, який продовжив ту роботу, яка проходила в радянський час. Депутати, державні діячі, вчені, політологи, військові спеціалісти демократичного спрямування достатньо глибоко вивчили досвід будівництва армій у західних країнах і вже в першій половині 1992 р. змогли запропонувати російському суспільству ряд пропозицій, пов'язаних із радикальною військовою реформою. Серед головних пунктів

значились: перехід посади міністра оборони до цивільної особи; розподіл функцій між Міністерством Оборони (МО) і Генеральним Штабом (ГШ); введення інституту уповноваженого у справах ЗС в російському парламенті; введення у ЗС внутрішнього керівництва як нової етики внутрішнього армійського життя; упорядкування діяльності інституту офіцерських зібрань у частинах; якнайскоріший перехід до добровільної контрактної служби у масштабах усіх ЗС [6]. Однак майже нічого із цієї програми не було взято до уваги. Військові обумовлювали це згубністю запровадження таких крайніх заходів для армії, необхідністю поступового переходу до нового формату ЗС [7]. Інші бачили пояснення як у невідповідності їх реаліям та історичному досвіду Росії, так і, головним чином, у особистій загрозі власним інтересам і власному контролю над армією частини воєнної верхівки після подібних нововведень [8].

Плани генералітету розкрила воєнно-наукова конференція, а вірніше нарада, яку провів вже 27-30 травня 1992 р. щойно призначений міністр оборони РФ П.С. Граčov. Конференція підтвердила озвучену ще у квітні програму трьохетапного скорочення армії з 2,8 млн чоловік у 1992 р. до 1,5 млн чоловік у кінці 2000 р. На першому етапі (1992 р.) ставилось завдання створення міністерства оборони, правової бази та системи соціальних гарантій, затвердження чисельності, складу та структури ЗС. На другому (впродовж 2-3 років) планувалось завершити вивід військ в межі РФ, скоротити чисельність армії до 2,1 млн чоловік, перейти на змішану систему комплектування. Третій етап (ще 3-4 роки) передбачав скорочення до 1,5 млн та створення нових організаційних структур ЗС [9].

Тобто, вже майже з самого початку своєї діяльності міністерство оборони задекларувало наміри зберегти контроль над подальшими шляхами будівництва армії, небажання прислуховуватись до суспільних настроїв, намагання відгородитись корпоративними інтересами від вимог часу. Тому не випадково, що одним із перших заходів міністерства на шляху становлення російської армії стало прийняття у вересні 1992 р. тимчасових загальновійськових статутів, затверджених указом президента Б.М. Єльцина [10]. Про обмеженість характеру перетворень в ЗС підтвердив виступ П.С. Грачова на Сьомому з'їзді народних депутатів РФ, коли він заявив, що армія виконує лише зобов'язання, прийняті значно раніше, і має концепцію будівництва ЗС, яка розрахована на реформування в три етапи [11].

Більш активну позицію, спрямовану на демократизацію військової сфери, зайняла Верховна Рада РФ. За її ініціативою восени – взимку 1992-1993 рр. були розроблені кілька законопроектів. Важливе значення для розбудови військової політики мав федеральний закон «Про оборону», прийнятий 24 вересня 1992 р. [12]. В ньому більша частина повноважень у сфері

оборони належала Верховній Раді. Згідно зі статтею 4 Верховна Рада визначала військову політику і приймала основні положення воєнної доктрини Росії, затверджувала склад, структуру і чисельність Збройних Сил, кількість посад генералів і адміралів, положення про порядок проходження військової служби, здійснювала контроль за виконанням законодавства з питань оборони, давала згоду на призначення міністра оборони, його заступників, начальника генерального штабу та інших вищих військових посадовців, відставляла від посади міністра оборони, ратифікувала і денонсувала міжнародні договори РФ про спільну оборону і воєнне співробітництво, з питань колективної безпеки і роззброєння, приймала рішення про мобілізацію, військове положення, оголошувала стан війни і закінчення війни, укладала мир, визначала повноваження президента країни по застосуванню ядерної зброї та здійснювала ще низку рішень [13]. Про наявність навіть в середовищі депутатів не менш ніж трьох підходів до військового реформування свідчив Сьомий з'їзд народних депутатів, що проходив на початку грудня 1993 р. Радикальні депутати вимагали відставки міністра оборони, як неспроможного вирішити проблеми оборонної сфери. Прихильні до урядової політики особи, такі як голова комітету Верховної Ради з питань оборони і безпеки С.В. Степашин (на той час очолював Ленінградське управління ФСБ, поєднуючи посаду з роботою в Думі) [14], виправдовували поведінку військових складністю ситуації.

Центристський підхід виявився в постанові «Про становище у Збройних силах і воєнній політиці Російської Федерації» [15]. Не менше значення, ніж перший закон, мав закон Російської Федерації «Про статус військовослужбовців», прийнятий 22 січня 1993 р. [16]. Він встановлював права, обов'язки і відповідальність військовослужбовців, визначив засади державної політики з правового і соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених із військової служби, і членів їх сімей. Разом з тим, процес прийняття закону відобразив конфлікт між законодавчою і виконавчою гілками влади, між Верховною Радою і МО. Його розробники розуміли неможливість надання в найближчі роки низки привілеїв, передбачених для військовослужбовців. Переважило бажання поставити в складне становище своїх політичних опонентів, в тому числі і генералів. В результаті деякі статті вкрай важливого для військових закону так і не «запрацювали» [17]. І, отже, негативні настрої військовослужбовців спрямовувались проти виконавчої влади. Тим більш, що в липні 1993 р. уряд зібрався заморозити до кінця року деякі пільги військовослужбовцям [18].

Показником процесу реформування армії став закон «Про воєнні обов'язки і військову службу», прийнятий Верховною Радою 11 лютого 1993 [19]. Його головна особливість полягала в тому,

що він вводився на перехідний період, до 31 грудня 1994 р., і поєднував принципи загального військового обов'язку та контрактної служби. Так стаття 34 передбачала можливість підписання контракту на термін менше ніж три роки [20]. Вперше в закон була введена норма, що громадянин РФ міг у відповідності із законом замість військової служби проходити альтернативну службу. Встановлювався вісімнадцятимісячний термін проходження військової служби. Приймаючи рішення про ведення в дію закону, Верховна Рада РФ конкретно визначила терміни розгляду парламентом основних документів будівництва армії та передбачила ряд першочергових заходів в цьому напрямку. У постанові Верховної ради планувалось розглянути хід виконання прийнятого закону у вересні 1993 р. Одночасно роботу над питаннями реформування армії продовжувало міністерство оборони. Начальником генштабу у грудні 1992 р. став генерал – полковник М.П. Колесніков. На цей час справа реформування армії перейшла від генштабу, який здавна займався цим питанням безпосередньо до міністра оборони, який напяму підпорядкував собі управління військового будівництва і реформ [21]. Позицію вищого військового командування можна охарактеризувати на підставі публікації міністра генерала армії П.С. Грачова влітку 1993 р. На його думку, основою будівництва ЗС та проведення військової реформи повинна стати воєнна доктрина, яка все ще знаходилась в стадії напрацювання і розроблялась вона в надрах міністерства оборони [22]. На відміну від парламентського плану, який передбачав перший перехідний етап закінчити в 1994 р., міністр оборони підкреслив, що заходи найближчої перспективи охоплюють 1995 р., а подальше реформування планувалось до 2000 р. З цього можна зробити висновок, що позиція МО відрізнялась від підходу Верховної Ради, а, головне, реалізовувалось будівництво ЗС за планами військових. Однак, здебільше реформування носило формальний характер. Значним рубежем, який суттєво змінив хід розвитку військової реформи в РФ, стали події кінця вересня – початку жовтня 1993 р. 21 вересня президент РФ Б.М. Єльцин оголосив указ про припинення повноважень 3'їзду народних депутатів і Верховної Ради РФ. Одним із найважливіших наслідків подій 21 вересня – 4 жовтня для ЗС був перерозподіл повноважень з питань воєнної політики між президентом і законодавчим органом на користь президента. Відповідно, конкретні концепції та заходи розбудови ЗС відпрацьовувались головним чином вже в МО.

Таким чином, на першому етапі військової реформи, який охоплював час ввід прийняття рішення про створення національних Російських Збройних Сил і до кінця вересня – початку жовтня 1993 р., ініціатива реформування армії належала Верховній Раді РФ. Було прийнято кілька важливих законів, спрямованих на

демократизацію процесів реформування ЗС. Протилежним був підхід до реформування ЗС Президента Б.М. Єльцина, який тяжів до вирішення проблем будівництва за рахунок коштів самих ЗС. Крім того, в найвищому військовому

керівництві також існувала розбіжність відносно прийняття планів реформ. Фактично це було різне бачення їх суті. Влада і суспільство не спромоглися дійти єдності стосовно перетворень у військовій галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красная звезда. – 1993. – 17 июля.
2. Там же. – 8 июля.
3. Вороний В. «Офицерский вопрос» в исследовании офицера Генерального штаба русской армии // Военный вестник. – 1992. – № 9. – С. 7.
4. Кутищев В. «Как живешь, семья военнослужащего?» // Военный вестник. – 1992. – № 9. – С. 9-11.
5. О создании Вооруженных Сил Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации // Российская газета. – 1992. – 9 мая.
6. Владимиров А.И. Военная реформа в России. Базовые подходы, проблемы, аспекты и тезисы (Размышления профессионала, или все то, что не войдет в военную доктрину и чего еще не понимают российские государственные мужи). Стратегические этюды. – Новосибирск: ЮКЗА, 2000. – С. 176.
7. Некоторые вопросы подготовки армии и флота на современном этапе // Военная мысль. – 1992. – № 1. – С. 4-5.
8. Владимиров А.И. Указ. соч. – С. 176-177.
9. Красная звезда. – 1992. – 11 апреля.
10. Об утверждении временных общевоинских уставов Вооруженных Сил Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации 16 сентября 1992 г. // Собрание актов Президента и Правительства Российской Федерации. – М., 1992. – № 12. – Ст. 923. – С. 1105-1106.
11. Седьмой съезд народных депутатов Российской Федерации. Доклады, сообщения, документы. – М.: Республика, 1993. – С. 255-259.
12. Об обороне. Закон Российской Федерации // Социальная защита военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов. – М.: Обозреватель, 1995. – С. 34-43.
13. Там же. – С. 35.
14. Михайлов А. Портрет министра в контексте смутного времени. – М.: Олма-пресс, 2001. – С. 4-108.
15. Седьмой съезд народных депутатов Российской Федерации. – С. 254, 265-276.
16. О статусе военнослужащих. Закон Российской Федерации // Социальная защита военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов России. – М.: Обозреватель, 1995. – С. 224-241.
17. Ефимов Н. Армия, общество, реформы // Свободная мысль. – 1995. – № 9. – С. 37.
18. Красная звезда. – 1993. – 3 июля.
19. О воинской обязанности и воинской службе. Закон Российской Федерации // Социальная защита военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов России. – М.: Обозреватель, 1995. – С. 1-67.
20. Там же. – С. 55.
21. Баранец В. Ельцин и его генералы. Записки полковника генштаба. – М.: Совершенно секретно, 1998. – С. 347-351.
22. Грачев П.С. Актуальные проблемы строительства и подготовки Вооруженных Сил России на современном этапе // Военный вестник. – 1993. – № 8. – С. 10.

Рецензенти: д.і.н., проф. А.І. Колісниченко;
д.і.н., проф. Й.М. Шкляж.

© Сухушин Михайло Петрович, 2009
р.

Надійшла до редколегії 28.04.2009